

Диференциацията на обществените подсистеми и дефицита на ценностна комуникация помежду им

доц. д-р Валери Златанов Личев,

*Който притежава вещица в науката и
изкуството, има и религия.*

Г. Гьоте

*Образователната система ни казва
че всички можем да бъдем
победители с дебели задници.
Не ни е казвала
за живота на улицата
и самоубийствата.*

Ч. Буковски „Ръбът”

Далеч преди настъпването на съвременната финансово-икономическа криза. Д. Бел отбелязва, че зад митичните представи за идващия “златен век” всъщност се крие безграничният стремеж на модерния човек да се разпростре отвъд себе си. Постмодерното общество довежда потреблението до неговия апотеоз, но за сметка на това отваря една дълбока ценностна празнота.¹ “Оттук следва и арогантността на модерната епоха – отказът от възприемането на граници и настояването за непрекъсната експанзия.”²

В основите на отхвърлянето на всички ценностни ограничения лежат икономическите интереси. Според Д. Бел пазарът е сферата, в която култура и социална структура се пресичат.³ Проблемът е, че съвременните икономически теории почти напълно игнорират зависимостта на стопанските дейности от ценностната система на културата. Поради това пазарът, както отбелязва Ж. Атали, никога няма да подпише мирен договор с държавите и гражданите.⁴ Колкото повече се налага тезата, че движението на стоките и парите е независимо от човешкото поведение, толкова повече личностите започват да се третира по подобие на обектите.⁵ Така битието на човека бива приравнено на произведените от него артефакти и кризата става неизбежна.

---

¹ Липовецки, Жил *Време на вакуум*. С. 1996, Св. Климент Охридски, с. 10.

² Бел, Даниел *Културните противоречия на капитализма*. С., 1994, Народна култура, с. 74.

³ Бел, Даниел *Културните противоречия на капитализма*. С., 1994, Народна култура, с. 11, 28.

⁴ Атали, Жак *Кратка история на бъдещето*. С., 2009, Рива, с. 143.

⁵ Бел, Даниел *Културните противоречия на капитализма*. С., 1994, Народна култура, с. 376.

Отхвърлянето на ценностните ограничения може да бъде сравнено с движението по пътища без знаци и правилник.⁶ Поради това Ж. Атали настоява за ценностни критерии, които да възпрат „победоносният ход на парите“, заплашващ да ликвидира всичко – държавите и самия човек.⁷ Аналогични опасения изказва и Й. Хайнрихс. Обособяването на икономиката в независима област води до стоковото, т.е. инструментално или предметно третиране на личността, лишавайки я по този начин от нейната индивидуалност.⁸

Според немския изследовател технокрацията, социалните технологии и технологичната идеология не бива да бъдат приемани за фундамент на социалната структура. „Икономическата версия на технокрацията е преобладаващият в момента неолиберализъм. При него икономиката не се разбира като част от обществения живот, а като самостоятелна област, подобна на шаха... Но неолибералната игра на икономика има катастрофални последици за цялото човечество.“⁹

Всъщност, както отбелязва С. Агасински, техническото подреждане на света става предпочитаната референтна система за описанието и управлението на човешките общества още през XIX в., като този възглед – независимо от различните му трансформации – се запазва и до наши дни. Благодарение на глобализационните процеси се засилват култът към технологичното развитие, логиката на ползата и икономията на времето.¹⁰

Именно в тази връзка може да бъде поставен въпросът за ролята на ценностите и тяхното функциониране в обществения и политическия живот. Според В. Бенямин през XX в. настъпва сблъсък между бавното изтичане на времето с изненадите и синкопите на новостите.¹¹ Оттук възниква проблемът за моралните последици на научно-техническия прогрес. Ако последният е задвижващо колело, което прегазва някого, както смята В. Юго, тогава вниманието на обществото трябва да бъде насочено към неговите жертви. Въпросът е дали можем да предвидим неочакваните последици, до които биха довели днешните решения.¹²

Именно в тази връзка е уместно да бъде посочен възгледът на Д. Бел, според когото културата не бива да се разглежда като додатък нито на политиката, нито на

---

⁶ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 288.

⁷ Атали, Жак *Кратка история на бъдещето*. С., 2009, Рива, 5-6.

⁸ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 129.

⁹ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 289.

¹⁰ Агасински, Силвиан *Минувачът във времето. Модерност и носталгия*. С., 2001, Лик, 11-13.

¹¹ Агасински, Силвиан *Минувачът във времето. Модерност и носталгия*. С., 2001, Лик, с. 65.

¹² Агасински, Силвиан *Минувачът във времето. Модерност и носталгия*. С., 2001, Лик, с. 64.

икономиката. Нейната значимост се изразява в способността ѝ да надхвърля границите на настоящето, осигурявайки чрез ценностните си творения смислово единство на човешкото съществуване.¹³

Тук трябва да бъдат направени някои теоретико-концептуални уточнения. П. Рикъор обръща внимание върху амбивалентния характер понятието *ценност*, което включва както емпирико-исторически, така и априорно-трансцендентални характеристики. Точно поради тази причина в него се съчетават както претенциите за всеобщността и универсалността на някои задължения, така и признанието за тяхната релативност и историчност.¹⁴

Именно от тази гледна точка можем да погледнем върху ролята на културата за съхраняването на приемствеността в хода на историята. Както изтъква Ц. Тодоров, историкът трябва да се ръководи в своите изследвания не само от стремежа си към истината, но и от този към доброто. Поради това трябва да е способен да извлече от травматичното минало онези ценности, която да послужат като пример за бъдещето. Това е въпросът за целта или за моралния залог.¹⁵ В противен случай би се стигнало до разкъсването на времевата връзка, а оттук предпоставките за настъпването на ценностна и социална криза стават повече от очевидни.¹⁶

Според Ж. Атали върховната общочовешка ценност, която се утвърждава в хода на историята, е свободата. В резултат на либерализацията на нравите, на политическите системи, на изкуството и на идеологиите човекът се утвърждава като правен субект, мислеща личност и господар на съдбата си.¹⁷ Свободата обаче може да бъде мислена само конкретно – т.е. като диалогично отношението към другия, чрез което се постига себеизграждането и личностната самореализация.¹⁸ Този принцип е валиден и за ценностната сфера. Наличието на общи ценности означава свобода за всички.¹⁹ В противен случай свободата остава празна дума, „монологична и анархистична идиотщина“.²⁰

Постигането на ценностно съгласие, както посочва К. Мецгер, е жизненоважна и актуална задача на всеки народ, тъй като от него зависи вътрешната и външна

---

¹³ Бел, Даниел *Културните противоречия на капитализма*. С., 1994, Народна култура, с. 15.

¹⁴ Рикъор, Пол *Пътят на разпознаването*. С., 2006, Сонм, с. 457.

¹⁵ Рикъор, Пол *Пътят на разпознаването*. С., 2006: Сонм, с. 98-99.

¹⁶ Липовецки, Жил *Време на вакуум*. С. 1996, Св. Климент Охридски, с. 55.

¹⁷ Атали, Жак *Кратка история на бъдещето*. С., 2009, Рива, с. 9.

¹⁸ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 324.

¹⁹ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 178.

²⁰ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 324.

стабилност на страната.²¹ Именно на тази основа може да бъде поставен и въпросът за критериите, които да доведат до ограничаването на икономическото доминиране. К. Мецгер изтъква, че упадъкът на ценностите в наши дни е известен на всички, но онова, което остава неизвестно, е влиянието му върху останалите сфери на обществото. Публични дискусии по отношение на ценностите и тяхната валидност липсват или са възпрепятствани от определени партийно-икономически интереси. Ако такива все пак се случват, те засягат отделни случаи, но не и цялостните стратегии, които да мотивират гражданите.²²

На политическо равнище проблемът е свързан с неспособността или може би с нежеланието на господстващите партии да обхванат всички въпроси, отнасящи се до етичните ценности, културната политика и образованието, така че те да бъдат включени в политическите им действия.²³ В резултат на господстващите икономически интереси биват подчинени дори ценности като истината, доброто и справедливостта. Чрез превода им на езика на количествено измеримите величини настъпва в значителна степен тяхното обезсмисляне.²⁴

Според Д. Бел ценностната криза на модерното общество се изразява в отсъствието на ориентири, различни от пазарните. Вместо да посочва на хората как да работят и да се реализират в обществото, културата започва да им налага моделите, по които да харчат парите си, за да извличат по-голяма радост от живота.²⁵ Така се утвърждава един хедонизъм, който затваря индивидите в настоящето и ги прави безотговорни към вземането на решения относно тяхното бъдеще. Налагането на капиталистическите производствени отношения освобождава човешкия индивид от старите форми на принуда, но за сметка на това формира нови такива. Конкуренцията съсредоточава властта в пазара, а „демокрацията – в нови, променливи елити, които разполагат с капитали и знания. На тази основа възникват и се задълбочават нови неравенства.”²⁶

Оттук можем да разберем защо лозунгът „Демокрация” остава неизпълнено обещание.²⁷ Според Й. Хайнрихс „родителите” на „постмодерното общество”

---

²¹ Мецгер Кристоф *Демокрация без народа*. В: Йоханес Хайнрихс, *Революция на демокрацията*. Варна, 2004, Черноризец Храбър, с. 31.

²² Мецгер Кристоф *Демокрация без народа*. В: Йоханес Хайнрихс, *Революция на демокрацията*. Варна, 2004, Черноризец Храбър, с. 30.

²³ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 51.

²⁴ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 262.

²⁵ Бел, Даниел *Културните противоречия на капитализма*. С., 1994, Народна култура, с. 126.

²⁶ Атали, Жак *Кратка история на бъдещето*. С., 2009, Рива, 10-11.

²⁷ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията*. Варна, 2004, Черноризец Храбър, с. 8.

отхвърлят всеки опит за легитимацията му чрез позоваването на общовалидни ценности. Това води до нарастване на “арогантността на властта” и до утвърждаване на олигархична партийна система, която всячески се стреми да отхвърли обновяването си.²⁸ Партийните лидери претендират, че изразяват интересите на мнозинството, но политическите им решения показват, че представят предимно икономически и лобистки групировки, а не цялото общество.²⁹

Съвременната демокрация според Й. Хайнрихс не разполага с гъвкави процедури, които да ѝ позволят да отговори на прогресивно нарастващата нужда от приемането на ценностни решения или по-точно от прилагането в сферата на законодателството на диалогично постигнат ценностен консенсус. От тази гледна точка дебатирането върху ценностите остава с произволен характер, а изтъкването на упадъка им отвлича общественото внимание от съществения проблем – нуждата от запълване на пропастта между теорията и практиката.³⁰

Именно в тази връзка е изключително важно да бъде отчетена ролята на интелектуалците. Според Ф. Дос определящи за представителите на тази група са не професионалните им качества или квалификации, а моралните им способности за социална ангажираност чрез представянето и отстояването в гражданските дебати на определени общественозначими ценности.³¹ В противовес на М. Хайдегер, за когото носталгията е основополагаща философска нагласа, Ф. Дос отбелязва, че част от морала е да не се чувстваш у дома дори в самия себе си.³² Или както изтъква Ж.-П. Сартр, интелектуалецът се бърка в неща, които не го засягат пряко, ръководен от стремежа си да оспори съвкупността от общоприети истини и вдъхновените от тях нагласи в името на една „глобална концепция за човека и за обществото”.³³

Според С. Агасински идеята за модерност налага да „мислим в рамките на определено настояще, съдържащо немалка доза мъглявост.”³⁴ Точно поради тази причина интелектуалецът трябва да бъде разглеждан като девиант или маргинал,

---

²⁸ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 56-57.

²⁹ Мецгер Кристоф *Демокрация без народа*. В: Йоханес Хайнрихс, *Революция на демокрацията*. Варна, 2004, Черноризец Храбър, с. 26.

³⁰ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 177.

³¹ Дос, Франсоа. *Ходът на идеите. История на интелектуалните идеи – интелектуалната история*. С., 2007, Сонм, с. 11.

³² Дос, Франсоа. *Ходът на идеите. История на интелектуалните идеи – интелектуалната история*. С., 2007, Сонм, с. 36.

³³ Дос, Франсоа. *Ходът на идеите. История на интелектуалните идеи – интелектуалната история*. С., 2007, Сонм, 31-32.

³⁴ Агасински, Силвиан *Минувачът във времето. Модерност и носталгия*. С., 2001, Лик, с. 26.

отклоняващ се от всекидневните очевидности, за да съхрани своята автономност и критичното си отношение спрямо основните институции на политическата власт.

Както пише Х. Арент, онова, което прави човека политическо същество, е речта.³⁵ Именно в тази връзка интелектуалците могат да се разглеждат като създатели на нов тип езици, позволяващи изказването на истините за властта.³⁶ Тяхната роля е да бъдат „чистачи на предразсъдъци и рушители на митове”, демистифициращи утвърдените мнения и освобождаващи ги от привидната им естественост.³⁷ Според М. Фуко ролята на интелектуалеца е да разруши универсализма, без претенциите да бъде ментор на цялото общество, който познава скритите истини. Чрез критическата си позиция той трябва да покаже, че реалността на нещата е съвършено различна от онова, което властта твърди за нея.³⁸

Ако изходим от тези позиции, можем да кажем, че еднозначна научна дефиниция на интелектуалеца е не може да бъде дадена. Напротив, определението на този идеален тип (ако използваме терминологията на М. Вебер) трябва да бъде отворено за „множеството фигури, които разкриват различни отклонения в начина на удрянето по клавишите на интелектуалното изразяване.” В този ред на мисли „универсалният интелектуалец” трябва да бъде заменен от онзи, който описва немислимото с официалните категории на познанието чрез постоянно нарушаване на границите.³⁹

Един от опитите за подобно прекрачване е „реалната утопия” на Й. Хайнрихс. Базирайки се на Хегел и Парсънз, той разработва принципите на саморефлексивното общество, за което са характерни четири типа отношения на човека: 1) към материалните обекти; 2) към себе си като субект; 3) към другия, към когото се обръщаме с личното местоимение „Ти” и 4) към езика, лежащ в основата на всяка комуникация. Така саморефлексията се проявява в структурата на четирите елемента: Аз, Ти, Природа и Смесовия медиум като предпоставка на комуникационното общество. Казано в обобщена форма, човек говори от *Първо*

---

³⁵ Арент, Хана *Човешката ситуация*. С., 1997, Критика и хуманизъм, с. 27.

³⁶ Дос, Франсоа. *Ходът на идеите. История на интелектуалните идеи – интелектуалната история*. С., 2007, Сонм, с. 32; 117.

³⁷ Дос, Франсоа. *Ходът на идеите. История на интелектуалните идеи – интелектуалната история*. С., 2007, Сонм, с. 112.

³⁸ Дос, Франсоа. *Ходът на идеите. История на интелектуалните идеи – интелектуалната история*. С., 2007, Сонм, с. 116.

³⁹ Дос, Франсоа. *Ходът на идеите. История на интелектуалните идеи – интелектуалната история*. С., 2007, Сонм, с. 36.

Лице с Другия за някакъв *Обект* благодарение на *Езика*.⁴⁰

На тази основа могат да бъдат обособени и четири нива на социалното съжителство и социалното действие, намиращи се в циклични отношения помежду си: 1) Икономическо; 2) Политическо; 3) Култура, която включва комуникацията, нравите, обичаите и изкуството като метаезик, предлагащ нови канали за метакомуникация; 4) Легитимационна или етическа система, намираща израз в плурализма от убеждения, етически представи и религиозни вярвания.⁴¹

Още Аристотел отбелязва, че „човешките дела представляват кръг”.⁴² Същото би могло да се каже и за съвременната демокрация. Според Й. Хайнрихс тя би се характеризирала с устойчивост във времето, единствено ако функционира като кръговрат. Четирите подсистеми на социалния организъм метафорично могат да бъдат определени като „четирите сърдечни камери на демокрацията”.

В тази връзка Й. Хайнрихс отбелязва, че основните обществени ценности трябва постоянно да бъдат адаптирани към променящите се ситуации. Това означава не налагане на определени доктрини, а откриване на възможности за нови форми на ценностна комуникация. Хайнрихс защитава идеята, че етиката трябва да бъде комуникативен метод, който да позволява адаптирането на основните обществени ценности към непрекъснато променящите се ситуации и проблеми.⁴³ Едва когато рефлексията достигне до метакомуникативното, ценностно равнище, тя би могла да придобие системообразуващ характер.⁴⁴ От затвореността ѝ в структурен план, не следва закритостта ѝ във времеве. Именно смесването на тези два аспекта поражда множеството обърквания и грешки.⁴⁵

Оттук може да се каже, че „комуникацията е субстанцията на културата”. Езикът не обхваща всички комуникативни действия, така както и не всяко икономическо действие е работа с пари. Той обаче е такъв медиум, който е в състояние да обедини целия спектър на ценности или на културата в истинския смисъл на думата.⁴⁶ Или както отбелязва Х. Арент, за “хората в множествено

---

⁴⁰ Дос, Франсоа. *Ходът на идеите. История на интелектуалните идеи – интелектуалната история*. С., 2007, Сонм, с. 281.

⁴¹ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията*. Варна, 2004, Черноризец Храбър, с. 10-12.

⁴² Агасински, Силвиан *Минувачът във времето. Модерност и носталгия*. С., 2001, Лик, с. 49.

⁴³ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 278.

⁴⁴ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 89.

⁴⁵ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 94.

⁴⁶ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 130.

число” смисъл може да има само доколкото те са способни да “говорят и да се разбират с другите и със самите себе си”.⁴⁷

Точно поради тази причина всяка културна политика трябва неизбежно да бъде езикова.⁴⁸ В противен случай – ако културните нагласи станат подвластни на постиженията на науката и техниката – човешкото общуване би се изпразнило от смисъл, доколкото същностните моменти на човешкия живот биха станали неизразими чрез свеждането им до операциите с числа и формули.⁴⁹

Въпросът е до каква степен идеята за изграждането на саморефлексивно общество е осъществима в наши дни. Съвременните масмедии – не само в България – целят отклоняването на вниманието от реалните проблеми на обществото чрез „*успокоителни полуистини*”.⁵⁰ Това се случва поради техния политически опортюнизъм, в основата на който лежи „фундаментално сбърканото отношение към истината”. Подчиняването на медиите на господстващите партийни и икономически интереси, което се наблюдава в наши дни, може да бъде определено като „масова културна болест”, проявяваща се в „реакционно-примиренческо” отношение към проблемите от ценностно-социален характер. Точно поради тази причина медиите не могат да оказват ефективна обратна връзка върху икономиката и политиката. В резултат настъпва „пародия на демокрация”, при която голяма част от културните институции престават да изпълняват своите обществени функции.⁵¹

В заключение могат да бъдат припомнени предупрежденията на М. и Е. Маклуън, изказани далеч преди навлизането на високите технологии във всички сфери на бита. Според двамата автори неконтролираният прираст на информация би могъл да доведе до такава загуба на лични или социални ценности, която да не може да бъде сравнена дори с дефицита на храни, суровини или горива.⁵² Сходни опасения изказва и Й. Хайнрихс. Съвременната култура бълва изобилието от некоректна информация за сметка на дефицита от ключови данни за вземането на решения. Така „интелигентно провежданото затъпяване” се рекламира под формата на „информационно общество”.⁵³ Натрупването на знания и обработката на данни

---

⁴⁷ Арент, Хана *Човешката ситуация*. С., 1997, Критика и хуманизъм, с. 28.

⁴⁸ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 131.

⁴⁹ Арент, Хана *Човешката ситуация*. С., 1997, Критика и хуманизъм, с. 26.

⁵⁰ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията*. Варна, 2004, Черноризец Храбър, с. 7-8.

⁵¹ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 261.

⁵² Маклуън, Маршал, Ерик Маклуън *Закопи на медиите: Новата наука*, С., 1995, Ун. изд. Св. Климент Охридски, с. 95.

⁵³ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 262.

обаче в никакъв случай не означават развитие на способностите за рефлексия, както и не водят до интегративно разбиране на случващото се с човека.⁵⁴

В тази връзка могат да бъдат посочени и ценностните дефицити на съвременна България. Ж. Атали посочва липсата на достатъчно многобройна класа от учени, финансисти и предприемачи, която да създаде междуличностните предпоставки на колективния стремеж за творчество, единствено благодарение на което би се стигнало до по-добро бъдеще.⁵⁵ Проблемът, констатиран от немския изследовател К. Мецгер е, че в България етическите ценности и нормите, в които трябва да бъде отразено общото съгласие, нито се дискутират, нито биват формулирани в основни закони.⁵⁶ Основателността на тези твърдения ясно може да бъде видяна от събитията, разиграли се в България в началото на 2013 г.

---

⁵⁴ Хайнрихс, Йоханес *Революция на демокрацията. Реална утопия*. Варна, 2004, Стено, с. 74.

⁵⁵ Атали, Жак *Кратка история на бъдещето*. С., 2009, Рива, с. 229.

⁵⁶ Мецгер Кристоф *Демокрация без народа*. В: Йоханес Хайнрихс *Революция на демокрацията*. Варна, 2004, Черноризец Храбър, с. 28.